

İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİNDE AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN YORUMU: TEYSİRÜ'T-TEFSİR ÖRNEĞİ

INTERPRETATION OF AHKAM AL-QURAN IN THE TRADATION OF IBADI TAFSIR: THE EXAMPLE OF TEYSİRÜ'T-TEFSİR

Mahbup Zeynep EZBER*

Özet

İbâziyye mezhebi, Hâricî fırkaları arasında günümüze ulaşan tek fırkadır. Hâricîler kadar katı fikirlere sahip olmayan mezhep, Hâricî fırkaları arasında en mutedil zümre ilan edilmektedir. Çalışmamızın konusu olan tefsirin yazarı Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş, İbâzî bir âlim olup, kendini hem İslâmi ilimler hem pozitif bilimlerde yetiştirmiş ve bu alanlarda çeşitli eserler telif etmiştir. Bu eserler arasında en son kaleme aldığı tefsir eseri, Teysîrû't-Tefsîr'dir. Bu çalışmada, araştırmamızın hacmini büyütmek için Teysîrû't-Tefsîr'de, bütün ahkâm konularından ziyade ibadetler ile ilgili olan âyetlerin yorumları incelenmiştir. Çalışmada, Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş'in temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac konuları ile ilgili âyetler hakkındaki açıklamalarına ve hükümlerine, mezheplerle olan ihtilafları ve ittifaqlarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbâziyye, Mezhep, Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş, Ahkâm.

Abstract

The Ibazıyya sect is the only one of the Khâricî sides to have survived to the present day. The sect, which does not have as rigid ideas as the Khârijites, is considered to be the most moderate group among the Khârijite sides. The author of the tafsîr that is the subject of our study, Muhammad b. Yûsuf Eттаfayyish, was an Ibâzî scholar who educated himself in both Islamic sciences and positive sciences and wrote various works in these fields. Among these works, his most recent tafsîr work is Teysîrû al-Tafsîr. In this study, in order not to increase the volume of the research, the interpretations of the verses related to acts of worship rather than all matters of judgments are analyzed in Teysîrû al-Tafsîr. In this study, Muhammad b. Yûsuf Eттаfayyish explanations and rulings on the verses related to cleanliness, prayer, fasting, zakat and pilgrimage, as well as his disagreements and alliances with the sects are mentioned.

Keywords: Ibazıyya, Sect, Muhammad b. Yûsuf Eттаfayyish, Fıqh.

1. Giriş

Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş, İbâzî mezhebinin en meşhur âlimlerinden biri olup, Cezayir'de mezhebin canlanmasında aktif rol oynamıştır. Hayatı boyunca ilimle uğraşmış, toplumun ıslahının ve refahının ancak akidede öze dönüş ile sağlanacağını düşünmüştür. Toplumun refahı için çalışan ve ülkesindeki Fransız işgalinin bitmesi için mücadele eden Eттаfeyyîş, bu mücadeleyi tedris

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, mahbup.ezber@std.izu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1895-2811.

faaliyetlerine yansıtılmış ve topluma bu ruhu aşlamak için gayret etmiştir. Telif ettiği eserlerde şer‘i konuların yanında toplumsal birlik ve dirlik ile ilgili mesajlara da yer vermiştir. Çeşitli ilimlere olan vukufiyetiyle temayayüz eden Eттаfeyyiş, müfessir ve fakih kimliği de sahiptir.

Çalışmamız, İbâzî tefsir geleneğinde ahkâm âyetlerine karşı yaklaşımın nasıl olduğunu Eттаfeyyiş’in tefsir eseri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, İbâziyye mezhebinin kısa bir tarihçesine, Muhammed b. Yûsuf’un hayatı ve ilmi kişiliğine, Teysîrû’t-Tefsîr’in genel özelliklerine, Teysîrû’t-Tefsîr’de ahkâm konularından ibadetler ile ilgili âyetleri nasıl yorumlandığına yer verilecektir. Ahkâm konusu geniş bir konu olduğundan ötürü, çalışmanın hacmini büyütmemek adına ahkâm konuları içinden ibadetler konusu tercih edilmiştir.

2. İbâziyye

2.1. İbâziyye Mezhebinin Kısa Tarihçesi

İsmi kurucusu kabul edilen Abdullah b. İbâz et-Temîmî’den alan mezhep gerek dini gerek siyasi konularda katı fikirleri ve faaliyetleriyle bilinen Hâricî mezhebinin fırkalarından biri¹ olup bu fırkalar arasındaki en mutedil zümredir.² İbâzîler, kendilerinin Hâricî olarak değerlendirilmelerine karşı çıkmaktadırlar.³ Ancak genel görüş, onların Hâricîler’den olduğudur.⁴

Tahkîm olayıyla zuhur eden Hâricîler⁵, Hz. Ali’ye karşı savaştıkları Nehrevan ve Nuhayle Savaşları’nın ardından farklı bölgelere ayrılarak tarih sahnesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu esnada Kûfe, Basra ve Irak bölgelerinde, halife Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)’a karşı isyanlar düzenlemişlerdir.⁶ Bu isyanların bastırılması neticesinde Kûfe Hâricîliği tamamen, Basra Hâricîliği ise kısmen sona ermiştir.⁷ Kalan Hâricîler, Nâfi‘ b. Ezrâk (ö. 65/685)’ın liderliğinde toplanarak; Abdullah b. Saffar, Abdullah b. İbâz (ö. h.85 [?]) ve Hanzale b. Beyhes eşliğinde Basra’ya gitmiştir.⁸ Nafi‘ gerek etrafındaki, gerek diğer bölgelerde dağılmış bulunan Hâricîler’e, kendisiyle birlikte hurûc etmeyi teklif etmiş, hurûc etmek istemeyenlerin dostluklarının helal olmadığını, bu kimselerle evliliğin caiz olmadığını, kestikleri hayvanların yenilmeyeceğini, şehadetlerinin makbul olmadığını ve miraslarının helal olmadığını belirtmiştir. Bu görüşleri üzerine Necde b. Amir, Abdullah b. Saffar ve Abdullah b. İbâz ondan ayrılmıştır.⁹ Böylece Hâricîler yaşadıkları bölünme neticesinde çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. Ezârika, Necedât, Sufriyye, Acârîde, İbâziyye, Seâlibe

¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanü'l-Mizân*, Ed. Abdülfettâh Ebû Gudde, 1. bs (Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2002), 4/418.

² Muhammed Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-Siyâse ve'l-'akâ'id ve Târîhi'l-mezâhibi'l-fikhiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, t.y.), 73.

³ Ali Yahyâ Ma'mer, *el-İbâziyye Mezhebu İslâmi Mu'tedil*, 2. bs (Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, t.y.), 19.

⁴ Manî' b. Hammâd el-Cüheyri, *el-Mevsûatü'l-Müeyyessera fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-ahzâbi'-muâsıra*, 4. bs (Beyrut: Dârü'n-Nedve, 1999), 1/58.

⁵ Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basri, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Ed. Ali Muhammed Ömer, 1. bs (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 6/24-26; Âmir en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 1. bs (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1993), 2/241.

⁶ Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, ed. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 1. bs, C. 3 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/275.

⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170-171.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/490-491. Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 1. bs (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 57.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/491-492.

firkaları, Hâricî mezhebinin yaşadığı bölünme neticesinde ortaya çıkan temel firkalar olmakla birlikte bu firkalar kendi içlerinde farklı farklı ayrılmaktadır.¹⁰

Abdullah b. İbâz, İbn Ezrâk'ın katı tutumu karşısında, kendisi gibi düşünen Hâricîler ile İbn Ezrâk'ın liderliğinden ayrılmış ve Basra'da kalmışlardır.¹¹ İbn İbâz liderliğinde Basra'da kalan İbâzîler, dönemin iktidarı olan Emevîler ile olumlu ilişkiler sürdürmüşler ve sakin bir dönem geçirmişlerdir.¹² İbâzîler'in bu dönemi kitmân (gizlilik) dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹³

İbn İbâz'dan sonra mezhebin liderliğini Ebü's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd (ö. h.93) üstlenmiştir. O mezhebin akidesini belirlemiş, bu sebepten ötürü "Umdetü'l-İbâziyye, Aslü'l-Mezhep" gibi ünvanlar ile anılmıştır. Câbir, Abdilmelik b. Mervân (ö. 86/705)'ın vefatından sonra etrafındakiler ile birlikte isyan başlatmış, neticede Irak valisi Haccâc b. Yûsuf, Câbir ve beraberindeki İbâzîlerden bir kısmını Umman'a sürmüş, bir kısmını da hapse attırılmıştır.¹⁴

Câbir b. Zeyd'den sonra mezhebin liderliğini Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîm (ö. h. 145) üstlenmiş ve mezhebin oluşumunu kemâle erdirmiştir.¹⁵ Dönemin halifesi Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720)'in vefatından sonra, Basra İbâzîleri yeniden isyan etmek istemiş, ancak Ebû Ubeyde, halifeler ile İbâzîlerin arasını iyi tutmak için ilk aşamada isyana öncülük etmemiştir. Ancak geniş bir kitle isyan için ayağa kalkınca, İbâzîlerin dağılmasından endişe eden Ebû Ubeyde harekete geçmiş, bir teşkilat oluşturmuş,¹⁶ "Hameletü'l-ilm" adı altında yetiştirdiği dâîleri farklı bölgelere göndererek mezhebin Basra dışında da tanınmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Böylece İbâzîlik Uman, Hicaz, Hadramut, Yemen ve Mağrib olmak üzere çeşitli bölgelere yayılmıştır.¹⁷ Mezhebin dâîlerinin yaptıkları yolculuklar neticesinde, mezhebin faaliyetleri iyice güç kazanmış ve İbâziyye, çeşitli bölgelere yayılmaya başlamıştır. Günümüzde İbâziyye mezhebi başta Uman olmak üzere Zengibar, Libya, Tunus, Hadramut, Cezayir ve Batı Sahrâ'nın çeşitli bölgelerinde varlığını devam ettirmektedir.¹⁸ İbâzîlerin sayısı net olarak bilinmemekle beraber yaklaşık 2-3 milyon nüfusunun olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹

¹⁰ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, ed. Muhammed Füheyimî, 2. bs, C. 1 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/107.

¹¹ İvaz Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 1. bs (Uman: y.y., 2002), 103.

¹² Ebü'l-Kâsım b. İbrâhîm el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-Müntekât*, Ed. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî, 1. bs (Londra: Dârü'l-Hikme, 2014), 175.

¹³ Ethem Ruhi Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 85.

¹⁴ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 101. Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 87.

¹⁵ Bekîr b. Saîd A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*, 4. bs (y.y.: y.y., 1409),21.

¹⁶ Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 89.

¹⁷ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 103-109.

¹⁸ el-Cüheyri, *el-Mevsûatü'l-Müeyyessera fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-ahzâbi'-muâsıra*, 1/62.

¹⁹ Ethem Ruhi Fıġlalı, "İbâziyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/261.

3. Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş ve Teysîrû't Tefsîri

3.1. Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş'in Hayatı

Lakabı Ettafeyyîş olan âlimin tam ismi Muhammed b. Yûsuf b. Îsâ b. Sâlih b. Abdirrahmân b. Îsâ b. Îsmâîl'dir.²⁰ Muhammed b. Yûsuf, babası ve dedesi gibi meşhur İbâzî âlimlerin bulunduğu Ettafeyyîş ailesine mensup olduğu için bu lakapla anılmıştır. Berberîce olan kelime اَطْفَـالِـيْـيَـيْـi

Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş, 1820 (h.1236) yılında Cezayir'in Gerdâye kentinin Yescen kasabasında doğmuştur.²⁴ Çocukluğunu doğduğu kasabada geçiren Ettafeyyîş, babasını henüz dört yaşında iken kaybetmiş, bu sebeple eğitimi ile annesi ve abisi ilgilenmiştir. Sekiz yaşında hafızlığını tamamlamış, fıkıh ve dil bilgisini abisinden öğrenmiş, ilerleyen zamanda ise İbâzî âlimler tarafından eğitim verilen Ma'hedü'l-hayât'ta öğrenimini tamamlamıştır.²⁵

Eğitim ve öğretime verdiği önem ile öne çıkan âlim, bunların yanı sıra toplumu ilgilendiren meseleler ile de yakından ilgilenmiş, toplumsal olaylarda aktif rol oynamıştır. Toplumun ıslahını kendine vazife edinmiş, bu davranışı vacip olarak değerlendirmiştir. Bir toplumun çöküşünün en büyük sebebini, "Cehalet ve ilimden yoksun geleneğe sahip olmak" olarak ifade eden Ettafeyyîş, toplumun yanlışlarını tashih etme noktasında gayret göstermiştir. Ettafeyyîş'in tüm bu çabası; akidede öze dönüş ve insanları amele teşvik etmek şeklinde dışa vurmuş, bunları da irşâd, vaaz ve tedris ile gerçekleştirmiştir.²⁶

Ettafeyyîş, ülkesinde yaşanan siyasi olaylar karşısında aktif rol almış, ülkesindeki Fransız işgalinin bitmesi için çaba göstermiştir. Cezayir'in siyasi kalkınmasında doğrudan bir etkiye sahip olan Ettafeyyîş, bu anlamda ülkesinin işgalden kurtulması için Cezayir'deki ulusal hareketlere katılmış, halkı görüşleri ile etkilemeyi başarmıştır.²⁷ Toplum için sergilediği bu davranışlar karşısında Fransızlar tarafından tutuklanan Ettafeyyîş²⁸, fikirlerini yaimaktan geri durmamış ve panislâmizm²⁹ fikrini savunmuştur. Bu düşüncesinden ötürü II. Abdülhamid tarafından madalya ve takdirname ile ödüllendirilmiştir.³⁰

²⁰ Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, Ed. Mûstafa b. Nâsır Vinten, 1. bs (Cezayir: Cem'iyyetü't-Türâs, 2001), 15.

²¹ Sabri Hizmetli, "Ettafeyyîş", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/500.

²² Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2. bs, C. 2 (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 2/406.

²³ Hizmetli, "Ettafeyyîş", 11/500.

²⁴ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399.

²⁵ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 16. Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399.

²⁶ Mustafâ b. Nâsır Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti* (Gerdâye: Cem'iyyetü't-Türâs, 1996), 30-35.

²⁷ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâdir*, 3. bs (Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1988), 658. Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*, 35-36.

²⁸ Bekîr b. Saîd A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu* (Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, t.y.), 113.

²⁹ İslâm ülkelerinin tek bir siyasi birlik olmasını isteyen ve bu doğrultuda hareket eden akım.

³⁰ Hizmetli, "Ettafeyyîş", 11/500.

Ettafeyyiş, doğduğu kasaba Yescen'de 1914 (h. 1332) yılında 96 yaşında iken yakalandığı hastalık sebebiyle vefat etmiştir.³¹ Bir rivayete göre Ettafeyyiş'in Fransız sömürgeciler tarafından zehirlendiğini ve bu zehirlenme sonucu vefat ettiği ileri sürülmüştür. Ancak İbâzî kaynaklara göre, bunu doğrular nitelikte bir delil bulunmamaktadır.³²

Muhammed b. Yûsuf ilmî olarak, kendini hem İslâmî ilimlerde hem pozitif bilimlerde yetiştirmiş bir âlimdir.³³ Yaşadığı bölgenin seçkin âlimlerinden ders almış, başta abisi İbrâhîm b. Yûsuf olmak üzere Muhammed b. Îsâ Ezbâr, Saîd Yûsuf Addûn, Süleyman b. Îsâ Addûn, Bâbâ b. Yûnus ve Ahmed b. Dâvud'dan ilim tahsil etmiştir.³⁴ Keskin zekâ ve güçlü hafızaya sahip olan Ettafeyyiş'in, yaşamış olduğu olaylar ve İslâm ümmetinin içinde bulunduğu siyasi, fikri ve içtimai durum, onun içinde müceddid olma isteğini ortaya çıkarmış ve bunun için oldukça çaba göstermiştir.³⁵

İlme olan düşkünlüğü sebebiyle günde en fazla dört saat uyuduğu rivayet edilen Ettafeyyiş, on altı yaşında tedris ve telif faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde çeşitli kitapları şerh etmiştir. Bunlardan bir tanesi Ebû Ya'kûb Yûsuf b. İbrâhîm el-Vercelânî (ö. 570/1175)'nin *el-'Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usûli'l-fikh* adlı eseridir. Tefsir başta olmak üzere, hadis, fıkıh, edebiyat, dil bilimleri, astronomi, mantık gibi ilim dallarında çeşitli eserler telif etmiştir.³⁶ Yirmili yaşlara geldiğinde Ettafeyyiş, Mîzab vadisinin en meşhur âlimi olmuş, bir eğitim enstitüsü kurana kadar evinde dersler düzenlemiştir.³⁷ el-Hâc Sâlih b. Ömer, Süleyman Bâşâ el-Bârûnî, Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyiş, Ebû Yekzân İbrâhîm b. Îsâ, Ettafeyyiş'in kurmuş olduğu enstitüde yetiştirdiği en meşhur öğrencilerinden ve mücahit âlimlerdendir.³⁸

Fransızların uyguladıkları baskı ve yasaklar neticesinde, ilim yolculuğu yapmaya fırsat bulamayan Ettafeyyiş, hac vazifesini eda etmek için gittiği Hicaz dışında, Mîzab vadisi ve Vercelan'dan başka bölgelere gitme imkânına sahip olmamıştır.³⁹ Ancak güçlü haberleşme ağı sayesinde dünyanın birçok yerinden kitaplar getiren Ettafeyyiş, dönemin en ihtişamlı kütüphanesi sahip olmayı başarmıştır.⁴⁰

Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, sarf ve nahiv gibi dil bilimlerinde döneminin en meşhur âlimlerinden kabul edilen Ettafeyyiş, mezhebi tarafından "Kutb" lakabına layık görülmüş ve bu şekilde anılmıştır. Onlara göre Ettafeyyiş, ilmî, cismi, ahlaki ve toplumsal yönden kâmil bir zâttır. İbâzîler, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur" sözünün karşılığının Ettafeyyiş olduğunu düşünmektedirler.⁴¹

³¹ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 22.

³² Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 27.

³³ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 17.

³⁴ Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, Ed. İbrâhîm b. Muhammed Talay, C. 17. (Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2004), 1/ف. Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye.*, *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399.

³⁵ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 18. Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 50.

³⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, C. 2, 3 (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989), 2/236.

³⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/ص.

³⁸ Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 58-60.

³⁹ Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 28.

⁴⁰ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye.*, *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399.

⁴¹ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 15. A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu*, 68-69.

3.2. Muhammed b. Yûsuf'un Eserleri

Çeşitli ilim dallarında yetkinliğe sahip olan Eттаfeyyiş, başta tefsir ilmi olmak üzere pek çok alanda eserler kaleme almıştır. Eттаfeyyiş'in öğrencisi Ebû Yekzân, müfessirin eserlerinin sayısı hakkında üç yüzden fazla olduğunu ifade etmekte⁴² ancak kaynaklarda Eттаfeyyiş'a ait yaklaşık yüz eser ismi zikredilmektedir. Bu eserlerin kimisi günümüze ulaşmış kimisi de tarih içinde kaybolmuştur.⁴³ Burada müfessirin belli başlı eserleri, alanlarına göre tasnif edilip aktarılacaktır:⁴⁴

- Tefsir: Himyânü'z-Zâd ila dâri'i-me'ad, Dâ'i'l-'amel ilâ yevmi'l-emel, Teysîrü't-Tefsîr
- Tecvîd: Câmi' Harfu Verş. Telkînu't-Tâlî li-âyâti'l-mütea'li.
- Hadis: Tertîbü't-tertîb, Câmi'u'ş-şeml fi hadîsi hâtemi'r-rusûl, Vefâ'ü'd-damâne bi-edâ'i'l-emâne.
- Siyer ve Tarih: Mesâilü's-siyer, İzâletü'l-'itirâz, Şerhu Nûniyye el-medîh, es-Sîretü'l-câmi'a, er-Risâletü'ş-Şâfiye, el-Gasûl fi Esmâi'r-Rasûl.
- Kelam: İzhâku'l-bâtıl bi'l-'ilmi'l-hâtıl, el-Cünne fi vasfi'l-cenne, Reddü 'alâ's-sufriyye ve'l-ezârîka, Şerhu 'Akîdeti't-tevhîd, Şerhu me'alimü'd-dîn.
- Fıkıh ve Fıkıh Usulü: Şerhu Muhtasarü'l-'adl ve'l-insâf, Şerhu Kitâbu'n-nîl ve şifâü'l-'alîl, ez-Zehebü'l-Hâlis bi'l-'ilmi'l-kâlis, Hayya 'ala'l-felâh, Şerhu'd-De'â'im, Tertîbü Tuhfeti'l-edîb ve tahsîbu'l-kalbi'l-cedîb, İtâletü'l-Ucûr ve İzâletü'l-Fücûr.
- Arap Dili ve Edebiyatı: el-Kâfi fi't-tasrîf, Beyânü'l-beyân, Kasîdetü'l-garîb, Kasâidü'l-kutb, Kasîdetü'l-mu'cizât, Kasîdetü Bedr, el-Kasîdetü'l-Hicâziyye.
- Tıp, Astronomi, Mantık ve Matematik: İzâhu'l-mantık, Tuhfetü'l-hib fi asli't-tıb, Meslekü'l-Felek, Şerhu'l-Kalsâdi, Matla'i'l-melek fi fenni'l-felek.

3.3. Teysîrü't-Tefsîr'in Genel Özellikleri

Eттаfeyyiş, toplumun birliğini, dirliğini ve refahını önemseyen bir âlim olması sebebiyle eserlerinde toplumu bilinçlendirmeye yönelik mesajlara yer vermiş hem topluma faydalı hem dini konularda öğretici eserler kaleme almayı öncemiştir. Son tefsir eseri *Teysîr*'de de bunu gözlemlemek mümkündür. Nitekim İbâzî âlim A'veşt de, Eттаfeyyiş'in *Teysîr*'de de şer'î mevzular ve toplum ahlakıyla ilgili meseleler üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir.⁴⁵

Müfessirin son tefsir eseri, *Teysîrü't-Tefsîr* için, "Erken yaşta telif ettiğim *Himyânü'z-Zâd ila dâri'i-me'ad*'a olan rağbet azalınca ve *Dâ'i'l-'amel ilâ yevmi'l-emel*'de de tembellik gösterince hevesimi-niyetimi insanların bıkmadan okuyacakları ve razı olacakları bir tefsir eseri için harekete geçirdim" açıklamasını yapmaktadır. Eserine kısa bir mukaddime ile başlayan Eттаfeyyiş, Nâfi' kıraatini benimsediğini ve Osman mushafına tabi olduğunu belirterek mukaddimeyi sonlandırmaktadır.⁴⁶

Cezayir'de hicri 1325-1326 yılları arasında yedi cilt şeklinde ilk baskısı gerçekleştirilen tefsirin, ikinci baskısı, 1988 yılında Uman Kültür Bakanlığı tarafından on beş cilt olarak tahkiksiz şekilde

⁴² A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu*, 118.

⁴³ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/401-404.

⁴⁴ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/401-404.

⁴⁵ A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu*, 161.

⁴⁶ Eттаfeyyiş, *Teysîrü't-Tefsîr*, 1/1.

gerçekleştirilmiştir.⁴⁷ Bu çalışmada ise hicri 1425 (m.2004) yılında Uman Kültür Bakanlığı tarafından on yedi cilt olarak basılan, tahkikini Şeyh İbrâhîm Muhammed b. Talây'ın üstlendiği nüsha esas alınacaktır.

3.3.1. Teysîrî't-Tefsîr'in Rivayet Yönünden Özellikleri

Bu başlık altında Teysîr'in rivayet yönünden özellikleri ele alınacak olup Kur'ân'ın Kur'ân ile, sünnet ile, sahabe ve tâbiîn kavilleri ile tefsir edilmesinin örneklerine yer verilecektir. Çalışmamızda verilen bütün örneklere, çalışmanın hacmini büyütmemek adına kısaca değinilecektir.

- Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Müfessir; “*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en’âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder*”⁴⁸ âyetinde geçen “Size bildirilecek olanlar” ifadesi ile kastedilenlerin; “*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yurtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı*”⁴⁹ âyetiy açıklamaktadır.⁵⁰
- Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri: “*عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يُحْزَنُونَ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ*”⁵¹ *Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse Rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler*”⁵¹ âyetinde müfessir محسن kişinin “muvahhid ve muttaki amel sahibi kişi” olduğunu beyan ettikten sonra ihsan kelimesinin tanımını ile ilgili “الإحسان أن تعبد الله كأنك تراه”⁵² “İhsan; Allah’ı görür gibi ibadet etmendir” hadisini nakletmektedir.⁵²
- Kur'ân'ın Sahâbe ve Tâbiîn Kavli ile Tefsiri: “*İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem lânet okuyanlar lânet eder*”⁵³ âyetinin tefsirinde Eттаfeyyîş, lanet okuyanlar ile kastın kim olduğu konusunda gerek sahâbe gerek tâbiîn kavline yer vermektedir. Sahâbeden İbn Abbas’a göre lanet okuyanlar insanlar ve cinlerin dışındakilerdir. Tâbiînden Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732)’a göre bu kimseler insanlar ve cinler iken yine tâbiînden Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)’e göre ise lanet okuyanlar hayvanlardır.⁵⁴

3.3.2. Teysîrî't-Tefsîr'in Dirayet Yönünden Özellikleri

Bu başlık altında Teysîr'in, dirayet yönünden özellikleri ele alınacak olup müfessirin, kelâmî meselelere yaklaşımı, işârî yorumları ve tefsirin Arap dili ve edebiyatı yönünden özelliklerinden bahsedilecektir.

⁴⁷ Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/11.

⁴⁸ el-Mâide 5/1.

⁴⁹ el-Mâide 5/3.

⁵⁰ Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/445

⁵¹ el-Bakara 2/112.

⁵² Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/226-227.

⁵³ el-Bakara 2/159.

⁵⁴ Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/328.

- Kelâmî Meselelere Yaklaşım (Rü'yetullah Örneği): En‘âm sûresinin 106. âyetinin tefsirinde konuyu detaylı şekilde ele alan Ettafeyyîş şu açıklamayı yapmaktadır: “Allah’ı görmek; hizalamayı, yönleri, zamanı, cisimleşmeyi, rengi, kalınlığı, inceliği, uzunluğu, genişliği gerektirir. Bu durumda hudûsu gerektirir. Bu yüzden rü’yetullahı reddetmek medihtir. Bu medih dünyada ve ahirette devam eder”.⁵⁵ Müfessir âyetin tefsirinin devamında Kıyâmet sûresinin 23. âyetine yer vererek النظر kelimesinden kasıt الانتظار- beklemektir. Bu âyet Rablerinin rahmetini beklemelerine işaretler. Âyette الى öne geçmiştir, ancak manası nimettir. ناظرة الى ربها şeklinde olunca cümlenin anlamı Rabbinin nimetini beklemek olur” açıklamasını yapmaktadır.⁵⁶
- İşârî Yorumlara Karşı Tutumu: “ O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır”⁵⁷ âyetinin tefsirinde Ettafeyyîş; اول ve آخر kelimelerini izah ettikten sonra “Ben hikaye olarak zikretsem bile, Kur‘ân’ı tasavvuf ve uzak ihtimaller ile yorumlamaktan-tefsir etmekten Allah’a sığınırım” açıklamasını yapmakta ve işârî yoruma karşı tavrını ortaya koymaktadır.⁵⁸ Başka bir âyetin tefsirinde ise “Bu gibi işaretler ile tefsir yapmak helal değildir” diyerek, mutasavvıfların yorumlarına karşı izlediği tutumu okuyucuya bir kez daha göstermektedir.⁵⁹
- Arap Dili ve Edebiyatı Yönünden Özellikleri: Bakara sûresinin 111. âyetinin tefsirinde “ تَأْتِكَ – Bu onların kuruntusudur” cümlesini Ettafeyyîş, gramatik tahlillerden istifade ederek şu şekilde açıklamaktadır: “أمنية (kuruntu) kelimesinin çoğuludur. Kelimenin aslı udhûketun (أضحوكة) lafzının vezni gibi آمنوية şeklindedir. و harfi ي harfine dönüşmüş, daha sonra ي harfi idgam olmuş ve ن harfinin ötresi esreye dönüşmüştür. Bu vezin mübalağa veznidir, آمنية lafzının manası da -yalanlar- şeklindedir”.⁶⁰

3.4. Teysîrû't-Tefsîr'de Ulûmü'l-Kur‘ân'a Dair Bazı Konulara Yaklaşımlar

Ulûmü'l-Kur‘ân terkihi, Kur‘ân’dan çıkarılan dini ilimler anlamına gelmektedir. Bu ilimler, Kur‘ân’ın daha iyi anlaşılması için müfessire sunulan bir anahtar gibidir.⁶¹ Çalışmada, Ettafeyyîş’in de tefsirinde istifade ettiği bu ilimlerin birkaçı örnekleri ile ele alınacaktır.

- Esbâb-ı Nüzûl: Ettafeyyîş esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerin kaynağını kimi zaman belirtse de⁶² bu konudaki genel tavrı rivayetleri kaynak zikretmeden eserine almaktır.⁶³ Nitekim müfessir Meryem sûresinin 77. âyetinin tefsirinde, âyetin kısa bir açıklamasını yaptıktan sonra kaynağını belirtmeden şu rivayete yer vermektedir: “Habbâb b. Eret (ö. 37/657) dedi ki: Ben demirciydim, Âs b. Vâil’den alacağım vardı. Ona gidip alacağımı istedim o da: Sen Muhammed’i inkâr etmedikçe sana olan borcumu ödemeyeceğim, dedi. Ben de: Vallahi sen ölünceye sonra da dirilinceye kadar Muhammed’i inkâr etmeyeceğim, dedim. İbn Vâil de: Muhakkak ki ben ölüp dirilirsem sen benim yanıma geldiğinde malım da çocuklarım da olacak. O zaman sana borcumu öderim, dedi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirmiştir.”

⁵⁵ Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 4/409.

⁵⁶ Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 4/409.

⁵⁷ el-Hadîd 57/3.

⁵⁸ Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 14/319.

⁵⁹ Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 16/360.

⁶⁰ Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 1/225.

⁶¹ Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur‘ân*, thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mera’selî, Cemâl Hamdî ez-Zehabî, ve İbrâhîm Abdullâh Kürdî, 1. bs (Beirut: Dârü'l-Ma’rife, 1990), 1/31-34..

⁶² Örnek için bkz. Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 3/256, 16/263.

⁶³ Örnek için bkz. Ettafeyyîş, *Teyşîrû't-Tefsîr*, 1/370, 3/141, 152.

Müfessir Eттаfeyyiş, Muhammed b. İsmâil Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh adlı hadis kitabında yer alan bu rivayeti⁶⁴ eserinde, kaynak belirtmeden kullanmaktadır.⁶⁵

- İ'câzü'l-Kur'ân: Müfessir, Kur'ân'ın i'câz yönünün; belâgat, fesâhat ve gaybî haberleri zikretmesi ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Nitekim; Hûd sûresinin 113. âyetinin tefsirinde; “En fasih ve belîğ kişileriniz fesâhat, belâgat, hikmetli ve gaybi haberler bakımından Kur'ân'a benzeyen on sûre getirsin. Allah Kur'ân'da önce İsra sûresiyle onlara meydan okumakta ve onun tamamının benzerini getirmelerini istemektedir” açıklamasına yer vermektedir.⁶⁶ Müfessir, tehatti âyetlerinin tefsirinde de bu üç vechi sıklıkla vurgulamaktadır.⁶⁷
- Mecâzü'l-Kur'ân: Eттаfeyyiş, Kur'ân'da mecazın varlığını kabul etmektedir. Örneğin; “ - يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ ” *Parmaklarıyla kulaklarını tıkalarlar*⁶⁸ âyetinin tefsirinde Eттаfeyyiş أَصَابِعَهُمْ ifadesinden kastın parmak uçları olduğunu açıklayarak âyette lugavî mecazın yapıldığını ifade etmektedir.⁶⁹ Müfessirin bu âyette mecaz türlerinden “bütünün zikredilip parçanın kastedilmesi” sanatına başvurduğu görülmektedir.
-

4. Teysîrü't-Tefsîr'de Ahkâmü'l-Kur'ân Yorumu

Ahkâmü'l-Kur'ân ile; Kur'ân'da yer alan, ahkâma veya fıkha kaynak olan, içerisinde hüküm barındıran âyetler kastedilmektedir. Bu âyetlerin sayısı hakkında kesin bir sonuca varılmamaktadır. Zira müfessirler, kendi ilmi anlayışları doğrultusunda âyetleri yorumlamakta ve âyetlerden hükümler çıkarmaktadır.⁷⁰ Nitekim Kur'ân'da sarîh fikhî/ahkâm âyetleri olduğu gibi meseller ve kıssalardan dolaylı olarak çıkarılabilecek hükümler de vardır.⁷¹ Bu da müfessirin kendi ilmi bakış açısına bağlı bir durumdur.

Çalışmamızda incelediğimiz tefsir, sadece ahkâm âyetlerini içeren bir tefsir değildir. Ancak müellif, mezhebinin önde gelen fâkihlerinden biri olduğu için yazmış olduğu tefsirde ahkâm âyetlerini incelemek ve müfessirin, âyetleri nasıl yorumladığını ele almak, mezheplerin görüşlerinden istifade ettiği noktaları belirlemek, Eттаfeyyiş'in mezheplerle ittifak ve ihtilaf ettiği noktaları tespit etmek çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Bu noktada çalışmamızın hacmini büyütmemek adına ahkâm konulardan sadece ibâdetler meselesine ait âyetlerin tefsirlerine değinilecektir.

4.1. İbâdetler ile İlgili Âyetlerin Yorumu

Bu başlık altında müfessir Eттаfeyyiş'in temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleriyle ilgili âyetleri nasıl yorumladığı, hangi konularda mezheplerin görüşlerine yer verdiği ele alınacaktır.

4.1.1. Temizlik

Eттаfeyyiş'in temizlik âyetleri ile ilgili yorumları, abdest, gusül, teyemmüm ve hayız başlıklarıyla ele alınacaktır.

⁶⁴ Araştırmamız sonucunda rivayetin kaynağı için bkz. Buhârî, “Büyü”, 29 (2091).

⁶⁵ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 9/92.

⁶⁶ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/350-351.

⁶⁷ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/40-41, 8/255.

⁶⁸ el-Bakara 2/19.

⁶⁹ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/30.

⁷⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1. bs (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2/41.

⁷¹ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*, 2/130.

Abdest: Ettafeyyiş, Mâide sûresinin 6. âyetinin tefsirinde, namaz kılmak isteyen kişinin abdest alması gerektiğini ifade etmektedir. Bir abdest ile birden fazla vakit namazı kılınabileceğini ileri süren müfessir, konuyla ilgili delil olarak Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde gün boyunca bir abdest ile namazlarını kıldığı rivayetini zikretmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer Hz. Peygamber'e bu konuyla ilgili "Bugüne kadar yapmadığın bir şey yaptın" demiş, Hz. Peygamber de "Bilerek/kasten yaptım" cevabını vermiştir.⁷² Âyette geçen ... لَمْ تَجِدُوا مَاءً وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى ifadesi ve abdestin yola çıkarak müfessir, teyemmümü abdeste bedel olarak değerlendirmektedir. Nasıl ki suyun bulunmadığı yerde abdesti olmayan kişi için teyemmüm farzsa, bu durumda müfessire göre abdestin farz oluşu da ancak abdestsiz kimse için geçerlidir. Müfessir, bu noktada Zâhirî mezhebinin "diğer namazın vaktinin girmesi ile abdest bozulur" görüşüne eserinde yer vermekte ve bu görüşü batıl olarak kabul etmektedir.⁷³

Ettafeyyiş de, Mâlikîler⁷⁴ gibi abdestin delk (ovalama) ile alınmasını savunmakta ve diğer mezheplerde böyle bir şartın olmadığını ifade etmektedir.⁷⁵ Müfessir, elleri, dirseklerde dahil olmak üzere delk ile yıkamay, baş da üç parmağı ıslatarak mesh etmeyi yeterli görmektedir.⁷⁶ Başın mesh edileceği bölge meselesinde ise müfessir; "Şâfiî mezhebi, mesh edilmesi gereken yeri, alt sınırı esas olarak saçın birkaç kılı olarak tayin etmektedir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre başın dörtte biri meshedilmelidir. Ancak İbâzî ve Şâfiî mezhepleri, mesh edilecek bölgede bir sınırlama yapmazlar" açıklamasını yapmaktadır.⁷⁷

Müfessir, وَارْجُلَكُمْ lafzını fethalı okumakta ve tıpkı el ile yüz gibi ayaklarında yıkanması gerektiğini izah etmektedir. Bu noktada Ettafeyyiş, إِلَى الْكَعْبَيْنِ sınırlamasını, ayakların yıkanmasına delil olarak kabul etmektedir. Zira başın meshini içeren ifade herhangi bir sınırlama yoktur.⁷⁸ Abdest âyeti olarak mâruf olan bu âyetin neredeyse her ifadesinde, mezheplerin görüşlerine yer veren Ettafeyyiş'in, kıraat farklılıklarının bulunduğu bu ifade ile ilgili mezheplerin görüşlerine yer vermemesi veya bu kıraat farklılıklarına değinmemesi dikkatlerden kaçmamaktadır.

Gusül: Ettafeyyiş cünüplük, hayız ve nifas gibi durumlarda gusül abdesti alınması gerektiğini belirttikten sonra bu abdestin nasıl yapılacağına dair bilgileri Mâide sûresinin 6. âyetinin tefsirinde açıklamaktadır. Müfessir gusül abdestine ağız ve burnun yıkanmasını da dahil etmekte, kişinin avuçlarını yıkadıktan sonra ağız ve burnunu daha sonra başını yıkaması gerektiğini ifade etmektedir. Ettafeyyiş, gözlerin içinin beden zâhirine dahil olmadığı bu sebeple yıkanmasına lüzum olmadığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmektedir.⁷⁹ Gusül abdestinde ağız ve burna su vermenin hükmü meselesinde ise müfessir, mezheplerin görüşlerine yer vermemektedir.

Teyemmüm: Müfessir, Mâide sûresinin 6. âyetinin son kısmında; hasta olan, su bulamayan, suyun yaranın iyileştirmesini geciktirdiği durumda olan, küçük yahut büyük hacetini giderip su bulamayan veya kadınlarla cinsi münasebette bulunup su bulamayan kişinin, bu durumlarda temiz toprağa

⁷² Müfessirin eserine kaynağını zikretmeden aldığı bu rivayetin kaynağı için bkz. Tirmizî, "Tahâret", 45 (62).

⁷³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/478-479.

⁷⁴ Muhammed el-Emîr el-Kebîr, *el-İklîl Şerhu Muhtasar Halîl*, Ed. Ebû'l-Fadl Abdullah es-Sâdık ve Abdulvehhâb Abdullatîf (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, t.y.), 18-19.

⁷⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/480.

⁷⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/480-482.

⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/481-482.

⁷⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/482.

⁷⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/483.

yönelmesi gerektiğini izah etmektedir.⁸⁰ Müfessire göre teyemmüm abdesti, kişinin niyet ederek bileğe kadar avuçlarını ve yüzünü mesh ederek alınmalıdır. Müfessir, elin bileklere kadar olan sınırını ise Kur'ân'da el kelimesinin mutlak anlamda geçtiği had cezası âyetinden⁸¹ yola çıkarak koymaktadır. Müfessir, şayet bilekten başka bir sınır koyulması istenirse abdest âyetindeki gibi dirseklere kadar mesh edilebileceğini de ifade etmektedir.⁸² Teyemmüm abdesti için taş veya çakıl taşı kullanımını kabul etmeyen müfessir, Ebû Hanîfe ile bu hususta ihtilaf ettiklerini açıklamaktadır.⁸³

Yolu mescidden geçen cünüp kimse için Eттаfeyyiş, teyemmüm yaparak mescide girmesi gerektiğini ifade etmektedir. Şayet mescidin içinde su, yol vb. varsa ve oraya ulaşmak için mescidden geçmek tek şart ise bu kimseye cünüp halde mescidden geçmesi için müfessir ruhsat verildiğini açıklamaktadır. Eттаfeyyiş tefsirinde, Hanefî ve Şâfililerin de bu görüşte olduğuna değinmektedir.⁸⁴

Hayız: Kur'ân'da, Bakara sûresinin 222. âyetinde hayız konusundan bahsedilmektedir. Müfessir, ilgili âyetin tefsirinde, hayız kelimesinin, hayız zamanı (ay hali) veya mekânı manasına gelebileceğini ifade etmekte ve hayız kanının ezâ olduğunu belirterek bu ezânın hayızlı kişiye yaklaşan için zarar verici olduğunu açıklamaktadır.⁸⁵ Âyetin sebab-i nüzûlüne bu noktada yer veren müfessir, Hz. Peygamber'in ashâbına, hayızlı olan kadınlarla cinsi münasebet dışında her şeyi yapabileceklerine izin verdiği rivayeti paylaşmaktadır.⁸⁶

Müfessir, “وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ”⁸⁷ ifadesinde, kadınların temizlenmesinin, beyaz akıntının görülmesinin ardından gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Müfessire göre, hayızlı bir kadın, beyaz akıntı gördükten sonra su veya teyemmüm ile temizlenir ve kocasıyla cinsi münasebette bulunabilir. Eттаfeyyiş, İmam Ebû Hanîfe'nin, kadının hayız kanının kesilmesiyle hayız müddetinin en üst sınırını doldurduktan sonra gusül abdesti almadan da kocasıyla cinsi münasebette bulunabileceğine hükmettiğini ifade etmektedir.⁸⁸

Eттаfeyyiş, ilk defa hayız gören kızın, hayız sûresinin, en fazla on gün olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁹ Hayız konusunda müfessir, mezheplerin görüşüne neredeyse hiç yer vermemektedir.

4.1.2. Namaz

Namaz (صلاة) kelimesi sözlükte dua anlamına gelmekte olup terim olarak; tekbirle başlayıp selam vermek ile biten, kendine özel sözleri ve fiilleri olan ibadet anlamına gelmektedir. Namazın farz olması kitap, sünnet ve icma ile sabittir.⁹⁰

⁸⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/483-484.

⁸¹ el-Mâide 5/38.

⁸² Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/231-232.

⁸³ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/230, 483-484.

⁸⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/228-229.

⁸⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/44.

⁸⁶ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/45.

⁸⁷ el-Bakara 2/222.

⁸⁸ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/47.

⁸⁹ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/47.

⁹⁰ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 1/559.

Bu başlık altında namaz ile ilgili bütün fıkhi hükümlere değinmekten ziyade âyetlerin işaret ettiği konularda Eттаfeyyiş'in bazı yorumları ele alınacaktır.

Namaz Vakitleri: Eттаfeyyiş namaz vakitlerini Rûm sûresinin 17. ve 18. âyetlerini tefsir ederken okuyucuya açıklamaktadır. *فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ- Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin*” âyetinde التسبيح ile namazın kastedildiğini ifade eden müfessir, İbn Abbas'tan gelen rivayeti naklederek حين تمسون ifadesiyle akşam namazının, حين تصبحون ifadesi ile sabah namazının kastedildiğini izah etmektedir. Aynı rivayete göre 18. âyette⁹¹ yer alan عشيا kelimesi ikinci namazını, وحين تطهرون ifadesi ile öğle namazı kastedilmektedir. Beşinci vakit ise Nûr sûresinin 58. âyetinde (وَمِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ) ifade edildiği üzere yatsı namazıdır. Müfessir rivayetin metnini zikretmediği gibi kaynağını da eserinde belirtmemektedir.⁹²

Müfessir ilgili âyetin tefsirinde mezhebinin muteber kabul ettiği hadis kitabından “Hz. Peygamber yağmur, bulut veya korku olmadığı halde gündüzleri öğle ve ikinci namazını, geceleri ise akşam ve yatsı namazını birleştirerek kılardı”⁹³ rivayetini naklederek namazların cem edilebileceğini vurgulamakta, bunu Allah tarafından Müslümanlara sağlanmış bir kolaylık olarak görmekte ancak kişinin bu işi adet haline getirmemesini tavsiye etmektedir.⁹⁴

Namazın Farzları: Müfessir, namaz için abdestin farz olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵ Abdestin ardından farz olan diğer husus, kıbleye yönelmektir. Müfessir, kıblenin Kâbe olduğunu ifade etmekte, herkesin doğrudan Kâbe'ye yönelmesi ve orayı görmesi pek mümkün olmadığı için, kişinin Harâm bölgesine yönelmesinin yeterli olduğunu izah etmektedir.⁹⁶

Okunan Kur'ân'ı dinlemeyi vacip olarak değerlendiren Eттаfeyyiş, imam ile namaz kılan kişinin Fâtiha sûresini imamla birlikte okuması ancak diğer sûreleri dinlemesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁷ Müfessir, konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine yer vermemektedir.

Namazların Kısaltılması: “Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size günah yoktur. Muhakkak ki kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır”⁹⁸ âyetinde Allah, namazların sefer halinde iken kısaltılabileceğine izin vermektedir. Eттаfeyyiş'in eserinde yer verdiği hadise göre Hz. Peygamber, seferin sınırlarını Medine'den Zulhuleyfe'ye kadar iki fersah olacak şekilde belirlemiştir. Bu sebeple müfessir de sefer haline namazların kısaltılması, seferin iki fersah ve bu ölçüden fazla olmasına bağlıdır. Mezheplerin görüşlerine bu meselede yer veren müfessir, seferin sınırının İmam Mâlik ve İmam Şâfi'ye göre dört berid, İmam Ebû Hanîfe'ye göre altı berid olduğunu, bir beridin dört fersaha tekabül ettiğini açıklamaktadır. Okuyucu tarafından uzunluğun daha iyi anlaşılması için müfessir, bir fersahın üç mile, bir milin dört bin adıma denk olduğunu da belirtmektedir.⁹⁹

⁹¹ -وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ- Göklerde ve yerde tüm övgü O'na aittir. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin.

⁹² Araştırmamız sonucunda rivayetin kaynağı için bkz. San'ânî, *el-Musannef*, 2/11(1788).

⁹³ Rebi', *el-Câmiu's-Sahih*, 1/59 (253). Araştırmamız sonucunda hadisin farklı kaynaktaki rivayeti için bkz. Müslim, “Salât”, 1628.

⁹⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 8/235.

⁹⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/478.

⁹⁶ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/295.

⁹⁷ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 5/264-265.

⁹⁸ en-Nisâ 4/101.

⁹⁹ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/320-321.

Ettafeyyiş'e göre namazın kısaltılmasından kastedilen rek'atların kısaltılmasıdır. Sefer halinde iken rek'atları kısaltmak vaciptir. Bu bağlamda müfessir, seferde iken dört rek'atlık namazın iki rek'at olarak kılınması gerektiğini ifade etmektedir. Görüşünü ise, Hz. Ömer'den nakledilen "Sefer namazı, Cuma namazı, bayram namazı Hz. Peygamber'in lisanı üzerine kısaltılmaksızın iki rek'atır"¹⁰⁰ rivayeti ile delillendirmektedir.¹⁰¹

Zâhirî mezhebinin görüşüne yer veren müfessir, onların âyetten, sadece korku durumların namazı kısaltabilecekleri görüşünü çıkarttıklarını belirtmekte ve bunu reddetmektedir. Korkunun olmadığı durumlarda namazın kısaltılabileceğine dair olan rivayetleri âhad olarak değerlendiren Dâvûd ez-Zâhirî'ye ise Ettafeyyiş şu şekilde cevap vermektedir: "Hadisler çoğu durumda şartın geçerli olduğunu ve kısaltmanın sınırlı olmadığını açıklamıştır. Buhâri, Müslim, Nesâi ve Tirmizî'den nakledilen hadise göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Seferde emin halde bulunurken de namazı iki rek'at kılın'. Müfessir ilgili hadisin birçok kaynakta geçtiğini ifade etse de sadece dipnotta sadece Tirmizî'ye atıf yapmaktadır.¹⁰²

4.1.3. Oruç

Türkçe'ye oruç olarak tercüme edilen صَوْمٌ-صِيَامٌ kelimesi sözlükte; tutmak, bir şeyi yapmayı bırakmak anlamına gelmektedir. Oruç terim olarak ise fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar orucu bozan şeylerden kişinin kendisini uzak tutarak gerçekleştirdiği ibadeti ifade etmektedir.¹⁰³

Ettafeyyiş, oruç ibadetinin geçmiş ümmetlerde de var olduğunu belirterek; "Denilir ki oruç, Hz. Adem'den Hz. Peygamber dönemine kadar farklılığa uğramadı" açıklamasını yapmaktadır.¹⁰⁴ Orucun sayılı günlerde farz kılınmasını, Müslümanlar için bir kolaylık olarak gören müfessir, daha sonra sayılı günlerden kastedilen zamanın, Ramazan ayı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵ Ettafeyyiş, orucun başladığı vakti fecr, bittiği vakti ise akşam namazının girdiği vakit olarak açıklamaktadır.¹⁰⁶ Müfessir, ramazan ayının başlangıcının, hilalin görülmesiyle tayin edildiğini de tefsirinde belirtmektedir.¹⁰⁷

Müfessir, hasta olanların oruç durumu ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Hastalık nedeniyle oruç tutmak kişiye zor geliyorsa, hastalığının iyileşmesini geciktiriyor yahut zorlaştırıyorsa kişinin orucunu bozması veya oruç tutmaması caizdir. Nitekim Allah "يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ"¹⁰⁸ buyurmaktadır. Ancak bu hastalık Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729)'in parmak ağrısı da orucu bozmaya yeterli bir hastalıktır demesi gibi değildir. İmam Şâfiî'nin oruçlu kişinin dayanamayacak hale gelene kadar orucu için çaba göstermelidir demesi gibi de değildir. İmam Mâlik ise şiddetli göz hastalığı veya baş ağrısı olan kişinin hastalığından ötürü orucunu bozabileceğini rivayet etmiştir".¹⁰⁹

¹⁰⁰ İbn Mâce, "İkametü's-salâti ve's-Sünneti fiha", 112 (1063).

¹⁰¹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/322.

¹⁰² Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/323.

¹⁰³ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/298.

¹⁰⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/383.

¹⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/390-391.

¹⁰⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/401-403.

¹⁰⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/410.

¹⁰⁸ el-Bakara 2/185.

¹⁰⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/385-386.

Müfessir, iki fersahı geçen ve oruç tutmayı güçleştiren seferlerde de kişinin oruç tutmama ruhsatını kullanabileceğini ifade etmektedir. Müfessire göre sefere çıkma sebebi de ruhsatın kullanımını etkilemektedir. Şayet isyan veya günah için yola çıkılan seferde bu ruhsat kullanılamaz. Müfessir gerek sefer gerek hastalık yüzünden orucunu tutmayan yahut bozan kişilerin, bu oruçları kaza etmeleri gerektiğinden de eserinde bahsetmektedir.¹¹⁰ Ancak müfessir, bu kaza oruçlarının da ramazan orucu gibi peş peşe tutulması gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹¹ İbâziyye mezhebinin meşhur görüşü de ruhsattan ötürü tutulmayan oruçların kazasının, Ramazan orucu gibi peş peşe tutulmasından yanadır.¹¹²

Oruç tutamayan kimsenin fidye vermesi gerektiğini haber veren âyetin¹¹³, Bakara sûresinin 185. âyetiyle nesh edildiğini izah eden müfessir, fidye âyetini, kişiyi oruç tutmanın meşakkatine tedrici olarak alıştırmak için indiğini ileri sürmektedir.¹¹⁴ Ancak müfessire göre yaşlılığından ötürü oruç tutamayan kimse bu âyet ile amel edip, fidye vermelidir.¹¹⁵ Müfessir, hamile ve emziren kadınlar için ise bebeğin sağlığından endişe etmeleri halinde oruçlarını bozabileceklerini, fidye vermeleri gerektiğini ancak bu durum ortadan kalktıktan sonra oruçlarını kaza etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.¹¹⁶ Ettafeyyiş bu konuda İmam Ebû Hanîfe'nin ve Hasan el-Basrî'nin görüşlerine de eserinde yer vermektedir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre göre hamile veya emziren kadın orucunu tutamadığında fidye vermez sadece kaza orucu tutar. Hasan el-Basrî'ye göre ise hamilelik, bütün hastalıklardan daha ağır bir durumdur. Bu sebepten ötürü hamile olan kadın ister kendi ister bebeğinin sağlığından endişe eder ve orucu bozar yahut oruç tutmazsa, bu oruç için fidye vermez, daha sonra bu orucu kaza eder.¹¹⁷

4.1.4. Zekât

Zekât kelimesi sözlükte artmak, arındırmak anlamına gelirken terim olarak mal sahibinin belirli bir malı bir gruba vermesini ifade etmektedir.¹¹⁸ Kitap, sünnet ve icma ile farziyeti sabit olan zekât¹¹⁹, Kur'ân'ın pek çok yerinde namaz ibadeti ile emredilmektedir.¹²⁰

Tevbe sûresinin 60. âyetinde zekâtın kimlere verileceğinden haber verilmektedir. Ettafeyyiş, âyetin tefsirinde, münâfikların kendilerini zekât verilen gruba dahil etmeleri sebebiyle Allah'ın zekât verilecek kimseleri sekiz gruba ayırdığını ileri sürmektedir. Tefsirinde gramatik tahlillerde bulunan Ettafeyyiş, “Âyette geçen ilk dört grubun (مؤلفة القلوب) harf-i cer-i ile zikredilmesi, sadakanın-zekâtın sadece bu sınıfa mahsus olduğunu bildirmektedir. Âyette ifade edilen son dört grubun (وفي الرقاب والغارمين وفي سبيل الله وابن السبيل) harf-i ceri ile zikredilmesi ise; bu kimselerin daha çok ihtiyaç sahibi olmasından ötürüdür. Zira onlar mutlak temellük sahibi değildir” açıklamasında bulunmaktadır.¹²¹ Müfessir, tefsirinde sırasıyla bu sekiz grup hakkında bilgiler vermektedir. Ettafeyyiş'e göre fakir; hiçbir şeyi olmayan, ihtiyacını gideremeyecek derecede olan kişi iken

¹¹⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/386-387.

¹¹¹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/394.

¹¹² Âmir b. Ali eş-Şemmâhî, *Kitâbü'l-İzâh*, 5. bs (Uman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2005), 2/188.

¹¹³ el-Bakara 2/184.

¹¹⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/388.

¹¹⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/389.

¹¹⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/389.

¹¹⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/390.

¹¹⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/329.

¹¹⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/329-330.

¹²⁰ el-Bakara 2/43, 83; en-Nisâ 4/77; el-Hac 22/78; en-Nûr 24/56.

¹²¹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/53.

miskin; yeterli olmasa da malı bulunan, aciz veya miskinliğinden dolayı hareket etmeyen kişidir.¹²² Zekât memurları hakkında memurlarının yaptıkları işin karşılığında ücret alması gerektiğini ifade eden müfessir, ücretin miktarını belirtmemekle beraber memurun yorgunluğunun karşılığını alması gerektiğini ifade etmektedir. Bu bilgilerin ardından Ettafeyyiş, Hâşimîlerin ve Muttalibîlerin zekât memuru olamayacağını ifade etmektedir.¹²³ Müfessir, köleler hakkında, mükâteb köleye ve esirlere (fidyelerini ödemeleri için) zekât verilebileceğini açıklamaktadır.¹²⁴ Zekât verilecek diğer grup olan Allah yolunda olanlar ise müfessir tarafından, “Cihatta olanlara, zengin olsalar bile silah, erzak ve ihtiyaçları olan her şey -zekât ile- verilmelidir” şeklinde izah edilmektedir.¹²⁵ Zekâtın verileceği son grup olan yolda kalmış kişilerden kastın kim olduğunu, müfessir; “Hac, umre, ilim yolculuğu veya Allah’ın rızasını kazanmak adına yapılan herhangi bir sefer sebebiyle malından ayrılanlar” şeklinde açıklamaktadır. Müfessir, mâsiyet üzereyken yolda kalan kişinin, nasûh tövbesi yapması durumunda zekâttan istifade edebileceğine dair görüşün bulunduğunu ifade etmektedir.¹²⁶ Ettafeyyiş, İbâzıyye mezhebinde, zekâtın, âyette belirtilen sekiz grubun dışında kimseye verilmediğinden tefsirinde bahsetmektedir. Mezhep, Benî Hâşim ve Benî Muttalib’e zekât verilemeyeceğini ileri sürmektedir.¹²⁷ Ettafeyyiş, bu konuda mezhebi ile ittifak halindedir.

Ettafeyyiş’e göre zekâtı verilecek olan toprak ürünleri, mezhebinin belirlediği altı üründür. Ancak müfessir, bu ürünleri eserinde tek tek zikretmemektedir.¹²⁸ İbâzî mezhebine göre bu ürünler; buğday, hurma, arpa, kuru üzüm, çavdar ve mısırdır.¹²⁹ Bakara sûresinin 267. âyetinin tefsirinde müfessir, Ebû Hanîfe’nin, “Toprakta yetişen her ürünün zekâtı verilmelidir” görüşünü zikrederken, onun bu görüşte isabet etmediğini ve sadece altı ürünün zekâtının verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁰

4.1.5. Hac

Sözlükte “gitmek, yönelmek” anlamlarına gelen hac, terim olarak; kendine mahsus fiilleri eda etmek için belirli bir zamanda, Kâbe’yi ziyaret etmektir.¹³¹ Farz olan hac ibadeti, Müslümanın ömründe bir defa yerine getirmekle yükümlü olduğu hacdır. Hac ibadetinin, kendine mahsus fiilleri, menâsikleri vardır. Menâsik; nüsük kelimesinin çoğulu olup, haccın farz, vacip veya sünnet olup yerine getirilmesi gereken davranışlarına denilir.¹³²

-Haccın Zamanı: Müfessir, “الحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ-”¹³³ *Hac bilinen aylardadır*”¹³³ âyetinde, bilinen aylar ifadesini, şevvâl, zilkade ve zilhicce ayının ilk on günü şeklinde açıklamaktadır.¹³⁴ Âl-i İmrân

¹²² Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/54.

¹²³ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/56.

¹²⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/58.

¹²⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/59.

¹²⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/59.

¹²⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/60.

¹²⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 4/481.

¹²⁹ Ebû Tâhir İsmâîl b. Mûsâ el-Cîtalî, *Kavâidü’l-İslâm*, thk. Abdurrahmân b. Ömer, 3. bs (Mektebetü’l-İstikâme, 1995), 2/18.

¹³⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 2/176.

¹³¹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 3/79.

¹³² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 1. bs (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013), 382.

¹³³ el-Bakara 2/197.

¹³⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/440.

sûresinin 97. âyetinde¹³⁵ belirtilen “yolculuğa gücü yeten kimseler” ise müfessir tarafından, “erzak, binek, yol güvenliği, bedenün sağlıklı olması ve hacca giden kişinin dönene kadar ailesine yetecek mal varlığının bulunması” şartını taşıyan kimseler olarak izah edilmektedir. Hacca yaya olarak gidebilecek kimseler için müfessir, binek şartını aramamaktadır.¹³⁶ Ettafeyyiş, mezheplerin görüşlerine bu meselede yer vermektedir. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri de İbâzî mezhebi gibi kişinin hacca güç yetirebilmesi için sağlaması gereken şartların erzak ve binek olduğunu ileri sürmektedir.¹³⁷

İhrama Girmek ve İhramın Yasakları: Müfessir gerek kendine gerek mezhebine göre, ihrama girmek için şartın, niyet ve telbiye olduğunu izah etmekte ve diğer mezheplerin görüşlerine bu noktada yer vermektedir. Ettafeyyiş, Ebû Hanîfe’ye göre ihrama girmenin, niyet ve telbiye veya kurbanı hazırlamak ile başladığını; İmam Şâfiî’ye göre ise telbiyeye gerek olmadan sadece niyet ile ihrama girildiğini ifade etmektedir. Müfessir, hac veya umrenin ifsad edilmesi halinde bu ibadetlerin kaza edilmesi gerektiğini de açıklamakta, İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe’nin de bu görüşte olduğunu okuyucuyla paylaşmaktadır.¹³⁸ Müfessir, “*Hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur*”¹³⁹ âyetinin tefsirinde ihrama girdikten sonra kişiye yasaklanan davranışları ele almaktadır. *فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ -* *Hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur*¹³⁹ âyetinin tefsirinde ihrama girdikten sonra kişiye yasaklanan davranışları ele almaktadır. *فَلَا رَفْتٌ* ifadesini müfessir; cimâ ve onu çağrıştıracak sözler olarak açıklamakta, *وَلَا فُسُوقٌ* ifadesini ise sövmek ve kötü isimlerle insanlara seslenmek-lakap takmak olarak belirtmektedir. Müfessire göre kim hac esnasında söver, kötü bir lakapla birine seslenir yahut kebîre işlerse, bu günahından ötürü kurban kesmelidir.¹⁴⁰ *فُسُوقٌ* kelimesine *خروج* anlamını veren müfessir, *وَلَا فُسُوقٌ* ifadesini, “Şeriatın sınırından çıkmayın” şeklinde de yorumlamaktadır.¹⁴¹ Âyette vurgulanan son yasak ise insanlarla tartışıp çekişmemektir. Müfessir *وَلَا جِدَالٌ* ifadesi ile haccın günleri hakkında tartışmanın kastedildiğini izah etmektedir. Ettafeyyiş, “Kim kendisi kızana ve karşısındakini kızdırana kadar tartışırsa, bunun affı için kurban kesmesi gerekir” şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.¹⁴² Müfessir, ihramlı iken avlanmanın, güzel koku sürmenin ve dikişli elbiseler giymenin de yasak olduğunu okuyucuyla paylaşmaktadır.¹⁴³

Haccın Menâsikleri: “*فَإِذَا أَقْضَيْتُمْ مِنْ عَرَافَاتٍ فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ -* *Arafat’tan dalga dalga indiğinizde Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin*”¹⁴⁴ âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş; Arafat’ta vakfe yapmanın hükmünün vacip olduğunu ifade etmekte, bu hükmün hadis ve icmâ ile sabit olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁵

“*وَأَلْيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ -* *Beyt-i Atîk’i tavaf etsinler*”¹⁴⁶ âyetinin tefsirinde ise Ettafeyyiş, kastedilenin ziyaret tavafı olduğunu izah etmektedir. Müfessir, sadece Kâbe’nin tavaf edilebileceğini, Mescid-i Nebevî yahut Mescid-i Aksâ’yı tavaf etmenin haccın menâsiklerinden olmadığını açıklamaktadır.¹⁴⁷

¹³⁵ و لله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلا - Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insnalar üzerinde bir hakkıdır.

¹³⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 2/404-405.

¹³⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 2/405.

¹³⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/441-442.

¹³⁹ el-Bakara 2/197.

¹⁴⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/442.

¹⁴¹ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/443.

¹⁴² Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/443.

¹⁴³ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/443.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/198.

¹⁴⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/447-448.

¹⁴⁶ el-Hac 22/29.

Ettafeyyiş, hacıların Arafat'tan sonra ilk olarak Meş'ar-i Harâm'a ardından Müzdelife'ye gitmeleri gerektiğinden Bakara sûresinin 198. âyetinin tefsirinde bahsetmektedir. Müfessir; Meş'ar-i Harâm bölgesinin, Müzdelife'nin sonunda yer alan bir dağı kapsadığını, bu dağın isminin de Kuzah olduğunu açıklamaktadır. Ettafeyyiş, Meş'ar-i Harâm'ın, Müzdelife'nin bir bölümü olduğunu görüşünü; Hz. Peygamber'in Müzdelife'de geceleyip, sabah namazının ardından deveye binerek Meş'ar-i Harâm'a kadar geldiği ve kibleye yönelip dua ederek, tekbir getirdiğini haber veren rivayet¹⁴⁸ ile desteklemektedir.¹⁴⁹

Ettafeyyiş, haccın menâsiklerinden biri olan kurban kesmek ile ilgili tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir: “Kurban, ‘Bismillah Allahü Ekber’ tekbirleri ile ‘eyyâmü’n-nahr yani bayramın ilk üç günü kesilmelidir”.¹⁵⁰ Müfessir, Mâide sûresinin 2. âyetinin tefsirinde Allah'ın şeâirlerinin; ihram, tavaf, sa'y, kurban kesmek ve tıraş olmak olduğunu açıklamaktadır.¹⁵¹

Şeytan taşlama faaliyeti ise müfessir tarafından, Bakara sûresinin 200. âyetinin “*إِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ – Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde...*” ifadesinin tefsirinde ele alınmaktadır. Müfessir, haccın menâsiklerinden birinin de Akabe'de şeytan taşlamak olduğunu ifade etmektedir.¹⁵² Ettafeyyiş, şeytan taşlama esnasında tekbir getirilmesini şart koşmaktadır.¹⁵³

Kur'ân-ı Kerîm'de Safâ ve Merve tepesinden doğrudan bahsedilmekte ve mekânla ilgili, “*إِنَّ الصَّفَا – Safâ ve Merve Allah'ın nişânelerindedir*”¹⁵⁴ âyeti bulunmaktadır. Ettafeyyiş, ilgili âyetin tefsirinde, bu iki tepenin, İslam dininin alâmetlerinden biri olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda müfessir, Safâ ile Merve'nin de tıpkı tavaf edilen yer (Kâbe), Arafat, Müzdelife, Mina gibi haccın mekanlarından biri olduğunu açıklamaktadır.¹⁵⁵

5. Sonuç

Müfessir Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş'in, rivayet ve dirayet yöntemlerini eserinde sıkça kullanarak yazdığı tefsiri, mezhebi bir tefsirdir. İbâzî mezhebinin fikhî kaidelerine yer verdiği tefsirinde, diğer mezheplerin görüşlerinden istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Ancak ahkâmın her konusu için mezheplerin görüşlerinden istifa ettiğini söylemek güçtür. Her ne kadar burada sınırlı bir şekilde ele alınsa da ahkâmın bazı konularını eserinde detaylı bir şekilde inceleyen Ettafeyyiş, bazı konularda aynı davranışı göstermemiştir. İbadetler konusunu ele aldığımız bu çalışmada, müfessirin, temizlik konusundaki âyetleri yorumlarken mezheplerin görüşlerine daha sık yer verdiği tespit edilmiştir. Bu konuda, Mâlikî, Şâfiî ve Hanefî mezhepleri ile olan benzerliklerinden eserinde bahseden müfessir, Zâhirî mezhebi ile olan ihtilafını da okuyucu ile paylaşmaktadır.

Namaz konusunu eserinde detayları ile ele alan müfessir, temizlik konusundaki kadar olmasa da mezheplerin görüşlerine bu konuda da yer vermektedir. Yine bu meselede Ettafeyyiş, Dâvûd ez-

¹⁴⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 9/393-394.

¹⁴⁸ Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/191 (9518).

¹⁴⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/449.

¹⁵⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 9/391.

¹⁵¹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/447.

¹⁵² Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/451.

¹⁵³ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/455.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/158.

¹⁵⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/323.

Zâhirî ile ihtilaf ettiği görüşünü açıklamaktadır. Literal okuma yahut nasların salt zâhirine odaklanması ile öne çıkan Haricî mezhebinin, günümüze ulaşan kolu İbâziyye mezhebi, nasları yorumlama açısından Zâhirî mezhebine benzetilmekte ve Hâricî mezhebinin devamı olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak Eттаfeyyiş'in, tefsirinde, Zâhirî mezhebi ile olan görüş ayrılıklarından bahsetmesi, bu algıyı bir nebze olsun yıkmaktadır.

Oruç konusunda müfessir, kendi ve mezhebinin görüşlerini açıklayarak diğer mezheplerinin görüşlerine diğer iki konuya nazaran daha az yer vermektedir. Bu konuda Hanefiler ile olan ihtilafından bahseden müfessirin, oruç konusunda diğer mezhepler ile ayrıldığı en net nokta, kaza oruçlarının peş peşe tutulması meselesidir. Gerek kendi gerek mezhebinin meşhur görüşü bu yöndedir. Ramazan ayının orucu nasıl peş peşe tutuluyorsa kaza orucu da aynı şekilde eda edilmelidir.

Zekât konusu, müfessirin ibadetler arasında en sınırlı ele aldığı konudur. Zekât ile ilgili fıkhi hükümlerden neredeyse hiç bahsetmeyen müfessir, bu sebeple mezheplerin görüşlerine de neredeyse hiç yer vermemektedir. Eттаfeyyiş, bu konuda çoğunlukla âyetlerin tefsirini yapmak ile yetinmektedir.

Sınırlı konuların ele alındığı hac meselesi ise tefsirde açıklayıcı bir şekilde müfessir tarafından ele alınmaktadır. Eттаfeyyiş, haccın menâsikleri konusunda mezheplerin görüşlerinden istifade etmese de genel olarak hac konusunda mezhepler ile olan ihtilaf ve ittifaklarından eserinde bahsetmektedir. Eттаfeyyiş, görüşlerini kimi zaman Kur'ân ile desteklese de çoğu zaman hadisler ve âlimlerin rivayetlerini delil olarak sunmaktadır. Bu rivayetlerin kaynakları noktasında titiz davranmayan müfessir, tefsirindeki çoğu rivayeti, kaynağını belirtmeden paylaşmaktadır. Çalışmada, bu rivayetlerin kaynakları tespit edilerek belirtilmektedir.

6. Kaynakça

- Askalânî, İbn Hacer. *Lisanü'l-Mizân*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10. Cilti 1. Baskı. Beyrut: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2002.
- A'veşt, Bekîr b. Saîd. *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*. 1. Cilt. 4. Baskı. Uman: y.y., 1409. *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu*. 1. Cilt. Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, t.y.,
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ, İbrahim b. Bekîr, Mustafâ b. Sâlih Bâcû, ve Mustafâ b. Muhammed Şerîfî. *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*. 2. Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- Basri, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 11. Cilt. 1. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- Berrâdî, Ebû'l-Kâsım b. İbrâhîm el-. *el-Cevâhirü'l-Müntekât*. Thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî. 1. Cilt. 1. Baskı. Londra: Dârü'l-Hikme, 2014.
- Beyhâki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11. Cilt. 3. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihâli*. 1. Cilt. 1. bs. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Takıyüddin en-Nedvî, 15. Cilt. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. 1. Cilt. 1. Baskı. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2. Cilt. 1. Baskı. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.

- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Mûsâ. *Kavâidü'l-İslâm*, Thk. Abdurrahmân b. Ömer, 2. Cilt. 3. Baskı. Mektebetü'l-İstikâme, 1995.
- Cüheyri, Manî' b. Hammâd. *Mevsûatü'l-Müeyyesserâ fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-ahzâbi'-muâsira*. 2. Cilt. 4. Baskı. Beyrut: Dârü'n-Nedve, 1999.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-Siyâse ve'l-'akâ'id ve Târîhi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. 1. Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, t.y.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf. *Şerhu Akâidetü't-Tevhîd*. Thk. Mûstafa b. Nâsır Vinten. 1. Baskı. Cezayir: Cem'iyyetü't-Türâs, 2001.
- Teyşîru't-Tefsîr*. Ed. İbrâhîm b. Muhammed Talay. 17. Cilt. 1. Baskı. Uman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2004.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. İbâziyye". *DİA*. 19. Cilt (İstanbul: TDV Yayınları, 1999):256-261.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*. 1. Cilt.1. Baskı. Uman: y.y., 2002.
- Hizmetli, Sabri. "Ettafeyyîş". *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995),11/500.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11. Cilt.1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Kebîr, Muhammed el-Emîr. *el-İklîl Şerhu Muhtasar Halîl*. Thk. Ebû'l-Fadl Abdullah es-Sâdık ve Abdulvehhâb Abdullatîf. 1. Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, t.y.
- Ma'mer, Ali Yahyâ. *el-İbâziyye Mezhebu İslâmi Mu'tedil*. 2. Baskı. Uman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, t.y.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Thk. Şuayb Arnâût, Ahmed Muhammed Berhûm, ve Abdullatîf Harzullah. 4. Cilt. 1. Baskı. Şam: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Müslim, Ebû'l- Hüseyin Müslim b.el- Haccâc, *Sâhîh-i Müslim*, thk. Yâsir Hasan, İmâd et-Tayyâr. 1. Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşîrûn, 1437/2016.
- Neccâr, Âmir. *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*. 1. Cilt. 1. Baskı. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1993.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâdir*. 1. Cilt. 3. Baskı. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1988.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi, *el-Musannef*. thk. Merkezi'l-Buhûsi ve Tekniyeti'l Mâlûmât. 9 Cilt. 1. Baskı. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1436/2015.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Muhammed Fühaymî. 3. Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Şemmâhî, Âmir b. Ali. *Kitâbü'l-İzâh*, 4. Cilt. 5. Baskı. Uman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe 2005.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Merkezi'l-Buhûsi ve Tekniyeti'l Mâlûmât, 5. Cilt. 2. Baskı. Kahire: Dârü't-Te'sîl,1437/2016.
- Vinten, Mustafâ b. Nâsır. *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*. Gerdâye: Cem'iyyetü't-Türâs, 1996.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müessirûn*. 3. Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, t.y.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*. Thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mera'selî, Cemâl Hamdi ez-Zehebî, ve İbrâhîm Abdullah Kürdî. 4. Cilt. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- Zühaylî, Vehbe. *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsira*. 14. Cilt. 3. Baskı. Şam: Dârü'l-Fikr, 2012.